

УДК 821.161.2

Сергій Денисюк

ЮРІЙ ШЕВЕЛЬОВ У ПРОЦЕСАХ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У ДОБУ МИСТЕЦЬКОГО УКРАЇНСЬКОГО РУХУ

У статті досліджено роль відомого українського вченого Ю. Шевельова у створенні та діяльності об'єднання українських письменників на еміграції після Другої світової війни – Мистецького українського руху (1945 – 1948). Зосереджується увага на тих заходах, які Ю. Шевельов разом зі своїми однодумцями проводив для згуртування різнорідних сил української творчої інтелігенції у складних умовах відірваності від Батьківщини. Доведено, що особливі сподівання дослідник покладав на національно-органічний стиль як консолідуючий фактор українського літературно-мистецького життя. Його основні положення, Ю. Шевельов як один з провідних ідеологів МУРу, розробив у період існування цього об'єднання. Сама ідея національно-органічного стилю викликала бурхливу дискусію у середовищі української еміграції. У статті висвітлено сутність розходжень у поглядах на національно-органічний стиль між Ю. Шевельовим та його опонентами, найвідомішим з яких був В. Державин. Наголошується, що значною мірою завдяки зусиллям Ю. Шевельова Мистецький український рух за відносно короткий час розгорнув масштабну літературну, видавничу та наукову діяльність, ставши важливою віхою в історії української культури. Акцентовано увагу на висунутій одним із керівників та ідеологів МУРу Ю. Шевельовим ідею принципово понадпартійного об'єднання, яка спрямована на консолідацію різних за походженням, ідейними переконаннями та естетичними засадами творчих особистостей з метою створення довершеної та самобутньої національної культури. Запропонована концепція надалі підтвердила свою життєздатність і

перспективність в умовах еміграції. Це мало особливе значення з огляду на традиційно велику пов'язаність культурно-мистецьких питань з процесами національного відродження України. Для Ю. Шевельова немає жодних сумнівів у тому, що Україна у своїй історії завжди була частиною Європи і завжди себе нею усвідомлювала.

Ключові слова: консолідація, українська література, еміграція, національно-органічний стиль.

Serhiy Denysiuk

YURI SHEVELOV IN THE PROCESSES OF CONSOLIDATION OF THE UKRAINIAN INTELLIGENTSIA DURING THE PERIOD OF UKRAINIAN ART MOVEMENT ACTIVITY

In article is investigated role of famous Ukrainian scientist Yu. Shevelov in the creation and activities of the unification of Ukrainian writers on emigration after the Second World War – Ukrainian Art Movement (1945-1948). The focus is on those events that Yu. Shevelov together with his associates conducted for the organization of diverse forces of the Ukrainian creative intelligentsia in difficult conditions of separation from the Motherland. It is proved that the researcher pledged special hopes on the national-organic style as a consolidating factor of Ukrainian literary and artistic life. His main provisions are Yu. Shevelov as one of the leading ideologues of UAM developed during the existence of this association. The idea of a national-organic style triggered a heated discussion in the Ukrainian emigration environment. The essence is highlighted differences in views on the national-organic style between Yu. Shevelov and his opponents is highlighted, the most famous of which was Volodymyr Derzhavin. It is noted large extent thanks to the efforts of Yu. Shevelov, the Ukrainian Art Movement activity in a relatively short time launched a large-scale literary, publishing and scientific activity and became an important milestone in the history of Ukrainian culture. Y. Shevelov had no doubt, that Ukraine have been always recognized as a part of Europe. But primitive mechanical imitation of foreign samples leads only to provinciality, because the main point of the province is, that it doesn't create, but follows the capital. It is important, that, in searching internal unity of Ukrainian art and Ukrainian nation, Y. Shevelov suggested his own conception of national-organic style and tried to convince others of his truth. All activity of Y. Shevelov during the period of existence of Ukrainian Art Movement have been directed on uniting of different literary currents, trends and writers to create modern Ukrainian literature, which could satisfy with the modern requirements.

Key words: consolidation, Ukrainian literature, emigration, national organic style.

Постановка проблеми. Діяльність української еміграції дає багатий і повчальний матеріал для осмислення досвіду попередніх поколінь з консолідації складного і неоднорідного людського розмаїття у важких умовах відірваності від рідної землі. У цьому зв'язку надзвичайно показовою є часоно не тривала, але яскрава історія Мистецького українського руху – об'єднання українських письменників на еміграції, які після завершення Другої світової війни опинилися у таборах переміщених осіб у американській окупаційній зоні Німеччини та Австрії. За оцінками дослідників загалом там опинились близько двохсот тисяч українців.

Досі історія Мистецького українського руху осмислювалась переважно літературознавцями з акцентом на його внескові у розвиток національного письменства, натомість унікальна практика і способи об'єднання вигнанців з України досі не були належно поціновані. Також, на наш погляд, недостатньо висвітлено залишається і роль у консолідаційних процесах самого Ю. Шевельова.

Мета дослідження – проаналізувати висунуту Ю. Шевельовим ідею національно-органічного стилю як фактора консолідації українського літературно-мистецького життя, адже це мало особливе значення з огляду на традиційно

велику пов'язаність культурно-мистецьких питань з процесами національного відродження України.

Виклад основного матеріалу та результати дослідження. Відомо, що Ю. Шевельов (псевдонім Юрій Шерех) належав до кола найактивніших ініціаторів створення МУРу. Значною мірою саме завдяки йому до нас дійшли подробиці історії виникнення нової організації митців. Напередодні переходу саксонського міста Плауен до відання радянської адміністрації двоє українських письменників – Л. Полтава та Л. Лиман вивезли з місцевої друкарні українські шрифти, без яких була неможлива будь-яка видавнича діяльність. Але вільно користуватись цими шрифтами можна було лише за умови створення письменницької організації. Це був привід для заснування наприкінці вересня 1945 р. у західнонімецькому м. Фюрт об'єднання, яке увійшло в історію під назвою Мистецький український рух. Його фундаторами стали Юрій Шевельов, Іван Багряний, Юрій Косач, Ігор Костецький, Віктор Петров (Домонтович), Леонід Полтава та Іван Майстренко. Досить влучно охарактеризував їх один із учасників МУРу Григорій Костюк.

За його словами, це були «люди творчого неспокою – здібні, освічені й допитливі – не зважали на, здавалось би, безоглядно похмурий час, на своє неозначене становище переміщених осіб, на матеріальні злидні: керуючись інстинктом живих

істот, вони сходилися, дискутували і думали не про свої злидні, а про велике й універсальне в житті людей цілого світу. Голодні, в холодних неопалених помешканнях вони збиралися й обмінювалися думками про різні новини, ідеї і щойно прочитані книжки. В коло їхніх зацікавлень потрапляло все, що хвилювало тоді розбурханий війною західно-європейський, головне філософський, мистецький і літературний світ» [4, с. 183].

25 вересня 1945 р. ініціативною групою було підписано декларацію об'єднання, складену тим же Ю. Шевельовим. У ній йшлося про головне завдання, яке постало перед українським письменством – «у високомистецькій, досконалій формі служити своєму народові і тим самим завоювати собі голос та авторитет у світовому мистецтві. Відкидаючи все мистецьки недолуге та ідейно-вороже українському народові, українські митці об'єднуються для того, щоб у товариській співпраці змагати до вершин справжнього і поважного мистецтва» [8, с. 548]. Чи не вперше у новітній історії проголошувався «єдиний фронт різних розгалужень літератури на еміграції», представлених вихідцями з усіх частин України. Водночас декларувалася принципова понадпартійність об'єднання, оскільки втручання партійних структур у письменницьке життя різко знижувало рівень літератури.

Пізніше Ю. Шевельов згадував, що «МУР захопив мене з неймовірною силою, діяльність ця наповнила цілком три роки мого життя. Наукова праця, університетські виклади, заробіток, харчування, -- все це стало другорядним, незначущим. Я жив ідеєю створити творчу атмосферу навколо письменників, вирвати таланти з мряковиння життя серед обивателів, збудувати палац духу, новий і звужений варіант Платонівської республіки мужів розуму й хисту, закласти підвалини для появи кінець-кінцем видатних творів слова. У дальшому мені ввижалося ширше об'єднання митців, що долучило б до літераторів ще малярів, скульпторів, музик, акторів, режисерів і кого там ще. Ми опинилися на чужині, програли – не гравши – політичні ставки. Якщо не могло бути батьківщини на географічній мапі, ми могли збудувати батьківщину в наших душах. Літературні, мистецькі твори, що постануть з нашого об'єднання, будитимуть душі, свої й чужі. Поновна будова України почнеться з таких творів» [10, с. 58].

Роки існування МУРу позначені активною організаційною діяльністю – відбулося три з'їзди організації (1945, 1946 і 1948 року) та проведено три конференції, присвячені окремим творчим проблемам. На з'їздах обиралось Правління МУРу, головою якого був У. Самчук. Незмінним заступником голови, а по суті фактичним керівником об'єднання був Ю. Шевельов.

Один з перших дослідників історії МУРу Г. Грабович у своїй праці «У пошуках великої літератури» з певною іронією розцінює явище, розповсюджене у мурівському середовищі, яке він

означив як «гін до творення організацій». Дослідник вбачає у цьому певний вплив «совєтського мислення з притаманною цій системі ненаситною жадобою централізованого керування» [2, с. 557]. Внаслідок цього МУР, на думку Г. Грабовича, став парадигматичним прикладом революційної спроби замінити поступальний, органічний і повільний процес «вольовим почином». Гадаємо, що культурне життя далеко не завжди розвивається виключно еволюційно і поступово і цьому є багато прикладів у світовій та українській історії. Так, наприклад, поява Т. Шевченка стала революційною подією у духовно-культурному житті українського народу, хоча і була підготовлена усією попередньою історією. На наш погляд, найкраще з цього приводу висловився сам Ю. Шевельов, який доводив, що саме від організації письменників значною мірою залежить їхня творча продукція. «Якщо письменник пише твори, а нема кому їх друкувати, то така література практично все одно, що не існує. Але і крім безпосередньо видавничої сторони організація багато важить для літератора, хоч ці прояви може менше почуватися. Для своєї творчості письменник потребує оточення, літературної атмосфери. Літературні твори пишуться насамоті, але удосконалюються, а почасти і задумуються в живих зв'язках з людьми, що знають і розуміють, що таке література, чим живе вона і її творці» [9, с. 655].

Незважаючи на те, що у МУР входило усього близько п'ятдесяти членів та кандидатів, організація розгорнула бурхливу видавничу, наукову та журналістську роботу. Саме у цей період побачили світ низка літературних творів, що вийшли під егідою МУРу. Серед них слід згадати роман «Тигролови» І. Багряного, повісті «Доктор Серафікус» і «Без ґрунту» В. Петрова (Домонтовича), роман «Діти Чумацького шляху» Д. Гуменної, повість «Еней і життя інших» Ю. Косача, повість «Старший боярин» Т. Осьмачки, повість «Юність Василя Шеремети» і роман «Ост» У. Самчука, збірки поезій В. Барки, Б. Кравцева, Я. Славутича та багато інших творів, які зараз справедливо вважаються класикою національної літератури. Цікаво, що сам Ю. Шевельов досить критично оцінював результативність МУРу у видавничій сфері, нарікав на те, що не вдалось ввести необхідну плановість і організацію у цю галузь. «Буде чи не буде видана книжка – залежало виключно від зв'язків і кмітливості письменника. В таких обставинах дехто з письменників почував себе кривдженем. З'явилися закиди в однобічності проводу МУРу, хоч цей провід, не маючи змоги керувати видавничою діяльністю, не бачив причин і підстав відмовляти в марці МУРу творам своїх членів тільки в інтересах рівноваги різних напрямів» [9, с. 52 – 653].

Серед періодичних видань «мурівського» періоду, до яких був безпосередньо причетним Ю. Шевельов, слід насамперед згадати альманах «МУР» (1946) і однойменні збірники літературно-мистецької проблематики «МУР» (у 1946 – 1947 рр.

вийшло три випуски). І хоча об'єднанню не вдалось організувати постійний періодичний орган, певною мірою цю роль виконував журнал «Арка» (Мюнхен, 1947 – 1948), редагований тим же Ю. Шевельовим. За два роки вийшло 11 чисел цього журналу, який, за словами С. Павличко, «мав характер не народницький, національно зорієнтований, а скоріше навпаки – модерний, інтелектуальний, естетський і позапартійний... Крім того, «Арка» становила найпрофесійніше літературне видання свого часу» [6, с. 267].

На жаль, більшість видань «мурівського» періоду існували недовго, залишивши після себе один-два випуски, що давно стали бібліографічною рідкістю.

Своє бачення способів об'єднання українських митців та розвитку української літератури у вигнанні Ю. Шевельов виклав у доповіді «Стилі сучасної української літератури на еміграції», виголошеній на Першому з'їзді МУРУ у грудні 1945 р. Важливим завданням нової організації він вбачав у відновленні на новій основі літературного процесу, штучно обірваного у радянській Україні у 30-ті рр. XX ст. та побудову загальноукраїнської та надрегіональної літератури. На переконання одного з головних ідеологів МУРУ, шлях до світового визнання українського письменства лежить через розбудову неповторної та органічної своєрідності української національної літератури. Магістральним напрямом її розвитку Ю. Шевельов визначив витворення глибоко своєрідного, глибоко українського літературного стилю, відповідного і гідного України не як етнографічного поняття, а «суверенної європейської нації, яка тому претендує на місці в Європі, що має що свого Європі сказати» [9, с. 607]. Дослідник підкреслював, що поява нового стилю обумовлена закономірностями літературного розвитку. Водночас художні процеси нерозривно пов'язані із загальноісторичними подіями, зі змінами у національному характері. «Процес кристалізації органічно-національного стилю в літературі невід'ємно зв'язаний з процесом кристалізації нації і національної психіки – і залежить від цього останнього. І він зв'язаний з окремими поворотами історично-психологічного розвитку нації» [9, с. 601]. Ідея національно-органічного стилю викликала бурхливу дискусію і гостру критику у середовищі української еміграції. Одним з найбільш зайнятих і радикальних опонентів Ю. Шевельова був літературознавець, критик і перекладач В. Державин. Стосунки цих двох непересічних особистостей становлять окрему цікаву сторінку в історії нашої культури. У закидах В. Державина на адресу Ю. Шевельова відчувається вплив суб'єктивного чинника, хоч і його не слід переоцінювати. Нас більше цікавлять принципові моменти у їхній дискусії, важливі для розуміння сутності практикованого у мурівському середовищі плюралістичного пошуку істини.

В. Державин вказував на нечіткість, невиразність і недостатню сконцептуалізованість самого поняття «національно-органічний стиль». З цим, до речі, погоджувався і сам Ю. Шевельов. Водночас не витримують критики його звинувачення Юрія Шереха у тому, що останній прагнув звести усе розмаїття літератури до одного стилю. Загалом В. Державин трактував Шерехову концепцію національно-органічного стилю як відродження застарілого «плужанства», що виглядає досить дивно, адже світоглядно та естетично Ю. Шевельов належав швидше до послідовників ідей очолюваної М. Хвильовим групи ВАПЛІТЕ, опозиційної до Спілки селянських письменників «Плуг».

Ще однією точкою зіткнення між двома членами МУРУ стало трактування неокласицизму як явища світової та української літератури. Адже В. Державин, якого згодом І. Качуровський називав теоретиком неокласицизму, всупереч Ю. Шевельову відстоював погляд на українських неокласиків як на структуровану, оформлену течію, доводив перспективність неокласицизму для сучасного письменства. Юрій Шерех, віддавши належне неокласикам, які знаменували вищу хвилю європеїзації в українській літературі, вважав, що на середину 40-х рр. XX ст. потенціал цієї течії вичерпався, що дало йому підстави називати неокласицизм «мертвою школою».

Більш ґрунтовно і деталізовано власну позицію Ю. Шевельов розкрив у своєму програмовому виступі «В обороні великих», що з'явився на сторінках третього – останнього збірника «МУР». Цей матеріал містить низку важливих уточнень позиції дослідника щодо національно-органічного стилю. Ю. Шевельов виходить з переконання, що єдиний спосіб завоювати авторитет у сучасному світовому письменстві – не механічно відтворювати чужі зразки, а торувати свій власний шлях. Згадуючи відомий заклик М. Зерова «До джерел», Ю. Шевельов переконаний, що з урахуванням реалій сьогодення його слід трансформувати: «Кличем і сьогоденного дня повинно стати: до джерел національної культури» [8, с. 646]. Проліваючи світло на своє трактування національно-органічного стилю, дослідник наголошує, що його концепція не заперечує наявність та співіснування у літературному процесі різних стилів: «В кожному епоху існує багато стилів, і навіть якби хто хотів їх відтяти, то це б йому не вдалося. Але в кожному конкретну епоху чи період з-поміж багатьох стилів панує, задає тон один, іноді два, які і визначають цю епоху. Так, у двадцятих роках, а на еміграції і в тридцятих, панував неокласицизм і, скажемо так, «хвильовізм», хоч поруч існували інші численні стилі. Так тепер – і в цьому сенс моєї доповіді – до панування йде інший стиль, наставлений на національні українські джерела і через це названий у мене органічно-національним стилем» [8, с. 648].

Для Ю. Шевельова немає жодних сумнівів у тому, що Україна у своїй історії завжди була частиною Європи і завжди себе нею усвідомлювала. Гасло орієнтації на Європу для України – це гасло орієнтації на Україну, гасло орієнтації на самого себе. Але європейськість існує лише у національних відмінностях. Примітивне некритичне наслідування призводить лише до провінціалізації, бо сутність провінції у тому, що вона не творить, а наслідує столицю. «Органічно-національний стиль означає український голос у загальноєвропейському концерті, означає, що українська література мусить усвідомити не тільки свій європейський характер – це вона вже зробила – мусить усвідомити, що вона має що сказати і має як сказати, саме будучи однією з європейських літератур» [8, с. 650].

З висоти сьогодення дня звичайно ж можна знайти слабкі місця у шерехівській концепції національно-органічного стилю. Та і сам її творець пізніше неодноразово відмовлявся і зрікався своєї ж теорії, ставився до неї як до пройденого етапу. Але слід пам'ятати, що постала вона з пошуку внутрішньої єдності українського мистецтва і формулою такої єдності Ю. Шевельов запропонував своє гасло національно-органічного стилю та спробував переконати у цьому інших. Для нас дуже повчальним є те, що «учасники цієї інтелектуальної дискусії, висловлюючи часом «діаметрально протилежні погляди й вимоги» (І. Багрянний), знову ж таки не поділялися на ворожі табори, їх гуртувала, якщо дивитися на це із сучасних позицій, єдина мета і спільне (можливо, підсвідоме) розуміння складності й багатоманітності дискутованих питань та марності пошуку відповідей на рівні «єдино правильного постулату» [8, с. 20].

Висновки. Таким чином, запропонована одним із керівників та ідеологів МУРу Ю. Шевельовим ідея принципово понадпартійного об'єднання, спрямованого на консолідацію різних за походженням, ідейними переконаннями та естетичними засадами творчих особистостей з метою створення довершеної та самобутньої національної культури, підтвердила свою життєздатність і перспективність в умовах еміграції. Це мало особливе значення з огляду на традиційно велику пов'язаність культурно-мистецьких питань з процесами національного відродження України. Висунута Ю. Шевельовим концепція національно-органічного стилю стала відповіддю на пошук відповідної своєму часові форми модерної української літератури.

1. Басілія Х. До історії Мистецького Українського Руху / Х. Басілія // Національний університет «Києво-Могилянська академія». Наукові записки: Філологічні науки. – 2001. – Т. 19. – С. 51 – 55.

2. Грабович Г. У пошуках великої літератури / Г. Грабович // До історії української літератури (Дослідження, есеї, полеміка). – К.: Критика, 2003. – С. 535 – 574.

3. Дзюба І. Юрій Шерех – літературознавець і культуролог / І. Дзюба // Шевельов Ю. Вибрані праці: у 2 кн. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – Кн. 2. – С. 5 – 32.

4. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади у двох книгах / Г. Костюк. – К.: Смолоскип, 2008. – Кн. 2. – 512 с.

5. Лисенко-Ковальова Н. Юрій Шевельов (Шерех) в МУРі (Мистецький Український Рух) / Н. Лисенко-Ковальова // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки. – 2004. – № 3. – С. 193 – 201.

6. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / С. Павличко. – К.: Либідь, 1997. – 360 с.

7. Піскун В.М., Ціпка А.В., Шептицька Т.Л. та ін. Юрій Шевельов: виклик часу і відповідь науковця: Монографія. – К.: «МП Леся», 2010. – 174 с.

8. Українська літературна критика ХХ ст.: Антологія у двох томах. – К.: Наукова думка, 2015. – Т. 1. – 720 с.

9. Шевельов Ю. Вибрані праці: у 2 кн. / Ю. Шевельов – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – Кн. 2. – 1151 с.

10. Шевельов Ю. Я – мене – мені... (і довкруги). Спогади / Ю. Шевельов. – Харків – Нью-Йорк: Видання часопису «Березіль». Видавництво М.П. Коць, 2001. – Т. 2. – 304 с.

References

1. Basiliya X., 2001. *Do istoriyi Mysteczkogo Ukrainkogo Ruhu* [On the history of the Ukrainian Art Movement]. Nacional'nyj universytet «Kyjevo-Mogylyans'ka akademiya». Naukovi zapysky. Filologichni nauky. T. 19. S. 51 – 55 [in Ukrainian].

2. Grabovych G., 2003. *V poshukah velykoyi literatury* [In search of great literature]. Do istoriyi ukrajyns'koyi literatury` (Doslidzhennya, eseyi, polemika). K. Kry'ty'ka. S. 535 – 574 [in Ukrainian].

3. Dzubia I., 2008. *Yuriy Scherekh – literaturoznavets i kulturoloh* [Yuri Sherekh – literary scholar and culturologist]. Shevel'ov Yu. Vybrani praci: u 2 kn. K. Vy'd. dim «Ky'jevo-Mogy'lyans'ka akademiya». Kn. 2. S. 5 – 32 [in Ukrainian].

4. Kostyuk G., 2008. *Zustrichi i proshhannya. Spogady u dvoh knyгах* [Meeting and farewell. Memories in the two books]. Smoloskyp. Kyiv. 512 s. [in Ukrainian].

5. Lysenko-Kovaljova N., 2004. *Yuriy Shevelov (Sherekh) v MURi (Mysteczkij Ukrainskij Ruh)* [Yurii Shevelov (Sherekh) in the UAM (Ukrainian artistic movement)]. Visnyk Lugans'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universy'tetu imeni Tarasa Shevchenka. Filologichni nauky. № 3. S. 193 – 201 [in Ukrainian].

6. Pavlychko S., 1997. *Dyskurs modernizmu v ukrajinskij literatury* [The discourse of modernism in the Ukrainian literature]. K. Lybid'. 360 s. [in Ukrainian].

7. Piskun V., Tsipko A., Sheptytska T., 2010. *Yuriy Shevelov: vyklyk chasu i vidpovid naukovtsya* [Yuri Shevelov – challenge of time and response of scientist]. K. «MP Lesya». 174 s. [in Ukrainian].

8. 2015. *Ukrainska literaturna krytyka XX stolittya: Antologiya v dvoh tomah* [Ukrainian literature critics of the twenties century:anthology in the two books]. K. Naukova dumka. T. 1. 720 s. [in Ukrainian].

9. Shevelov Y., 2008. *Vybrani praci u 2 knykhakh* [Chosenworks in 2 books]. K. Vy`d. dim «Kyuevo-Mogylyans`ka akademiya». Kn. 2. 1151 s. [in Ukrainian].

10. Shevelov Y., 2001. *Ya – mene – meni... (I dovkruhy) Spohady [I – me... (around) Memories]*. Harkiv – N`yu-Jork. Vydannya chasopysu «Berezil`». Vydavnyctvo M.P. Kocz. T. 2. 304 s. [in Ukrainian].